

*Jiří Buriánek
a Zuzana Podaná (ed.)*

Násilí tváří v tvář

*Zkoumání kalamitních podob
partnerských vztahů*

Násilí tváří v tvář

Zkoumání kalamitních podob partnerských vztahů

Jiří Buriánek

Zuzana Podaná (editoři)

Recenzovali

doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc., dr. h. c.

PhDr. Jan Tomášek, Ph.D.

Autoři:

Jiří Buriánek (kapitoly 2, 4 a 10)

Eva Krulichová (kapitola 8)

Pavla Malvotová (kapitoly 3, 6 a 7)

Martina Novopacká (kapitola 1)

Viktorie Paloušová (kapitoly 1 a 3)

Zuzana Podaná (kapitoly 1, 5 a 9)

Kniha zpracovává výsledky výzkumného projektu

„Partnerské násilí: diferenciace jeho podmínek, měření a hodnocení“, který v letech 2018–2021 podpořila Grantová agentura České republiky (18-23940S).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Edice SLON – Studie, 146. svazek / řídí Miloš Havelka, Jiří Šafr, Jiří Ryba a Alena Miltová

Redakce Jitka Uhrová a Alena Miltová

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023

© Jiří Buriánek, Eva Krulichová, Pavla Malvotová, Martina Novopacká,

Viktorie Paloušová, Zuzana Podaná, 2023

ISBN 978-80-246-5260-3

ISBN 978-80-246-5511-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

OBSAH

Předmluva	9
Kapitola 1	
Partnerské násilí jako předmět teoretického zájmu a empirického výzkumu	
Martina Novopacká, Zuzana Podaná, Viktorie Paloušová	11
1.1 Znaky partnerského násilí	12
1.2 Rizikové faktory a prediktory výskytu partnerského násilí	13
1.3 Teorie vysvětlující příčiny partnerského násilí	14
1.4 Typologie partnerského násilí	20
1.5 Genderová symetrie a asymetrie v partnerském násilí	21
1.6 Výzkumy partnerského násilí v České republice	24
1.7 Situace v Česku z pohledu mezinárodního výzkumu násilí na ženách	26
Kapitola 2	
Metodologické výzvy zkoumání partnerského násilí	
Jiří Buriánek	39
2.1 Východiska projektu	39
2.2 Citlivost tématu i kontextu	41
2.3 Strategie výzkumu	43
2.4 Ovlivňuje kontext sběru základní prevalence partnerského násilí?	51
2.5 Závěr	56
Kapitola 3	
Partneři jako pachatelé a oběti	
Viktorie Paloušová, Pavla Malvotová	57
3.1 Prevalence a formy partnerského násilí	57

3.2	Souvislosti jednotlivých forem násilí	64
3.3	Srovnání vzorku jednotlivců a vzorku párů	65
3.4	Analýza okolností fyzického a sexuálního násilí	68
3.5	Souvislost násilí a sociodemografických faktorů	71
3.6	Rizikové faktory páčání a viktimizace	74
3.7	Další souvislosti a prediktory	79
3.8	Závěr	84
Kapitola 4		
Typologie forem násilí a jejich reciprocita		
	Jiří Buriánek	85
4.1	Symbolické násilí jako latentní složka partnerského násilí?	86
4.2	Mapování světa partnerského násilí	88
4.3	Reciprocita forem jako střídání rolí oběti a pachatele	96
4.4	Potenciál měření symbolického násilí	100
4.5	Závěr	102
Kapitola 5		
Pohledem obou stran: shoda výpovědí o násilí mezi partnery a genderová (a)symetrie partnerského násilí		
	Zuzana Podaná	105
5.1	Shoda výpovědí o partnerském násilí a důsledky pro prevalenci násilí	107
5.2	Johnsonova typologie partnerského násilí	111
Kapitola 6		
Dynamika párové komunikace		
	Pavla Malvotová	121
6.1	Dysfunkční komunikace v kontextu výzkumu párového násilí	121
6.2	Komunikační vzorec požadování versus stažení se v českých datech	124
6.3	Požadování versus stažení se z komunikace v souvislosti s párovým násilím	127
6.4	Závěr	133

Kapitola 7

Dělbá rolí a její vztah k partnerskému násilí

Pavla Malvotová	135
7.1 Teorie sociální směny a teorie zdrojů v kontextu výzkumu domácího násilí	135
7.2 Rozdělení rolí v páru	138
7.3 Souvislost rozdělení rolí v páru s výskytem násilí	140
7.4 Přízpůsobení životního stylu v páru a násilí	143
7.5 Přístup ke zdrojům v páru	144
7.6 Souvislost přístupu ke zdrojům v páru s výskytem násilí	148
7.7 Kombinace rozdělení rolí a závislosti na zdrojích ve vztahu k násilí	153
7.8 Závěr	154

Kapitola 8

Spokojenost s partnerským vztahem, názory na partnerství a partnerské násilí

Eva Krulichová	155
8.1 Spokojenost s partnerským vztahem	156
8.2 Názory na partnerství a sebe sama	157
8.3 Kvalita partnerství a tolerance hrubého chování	160
8.4 Spokojenost s partnerským vztahem, úvahy o odchodu a výskyt partnerského násilí	163
8.5 Kvalita partnerství, tolerance hrubého chování a výskyt partnerského násilí	166

Kapitola 9

Násilí v rodině původu a mezigenerační přenos násilí

Zuzana Podaná	169
9.1 Partnerské násilí mezi rodiči v průběhu dětství	171
9.2 Násilí rodičů vůči dětem v průběhu dětství	174
9.3 Rizikové faktory domácího násilí v době dětství	177
9.4 Souvislost domácího násilí v době dětství a partnerského násilí v aktuálním vztahu	181
9.5 Závěr	186

Kapitola 10	
Závěrečné poznámky a shrnutí	
Jiří Buriánek	187
10.1 Dovětek	191
Literatura	193
Summary	210
O autorovi a autorkách	212
Jmenný rejstřík	214

PŘEDMLUVA

Tato kniha¹ čtenáři nenabízí dramatické příběhy, nýbrž čísla, k nimž | 9
se ovšem přívlastek suchá zásadně nehodí. Zkoumá často nenápadné
a skryté formy násilí, jež dokázalo proniknout do intimních sfér part-
nerského soužití a následně ho zdevastovat. Činí tak prostřednictvím
analýzy reprezentativního datového souboru (shromážděného díky
podpoře grantu GAČR v době ještě předcovidové) a hledá odpovědi
na nelehké otázky, v jaké míře, proč a jak se vlastně stává partner-
ský vztah obtížným břemenem, nakolik dokáže lásku přetavit v bolest
a utrpení. Na problematiku nahlíží sociologicky, tedy jako na celospo-
lečenský, v tom i kulturní a sociální fenomén. V tomto ohledu by arcitř
nebylo namístě se utěšovat poznáním, že domácí násilí ve svých nej-
závažnějších formách nezasahuje většinu populace. V partnerském
vztahu si totiž vždy najde své zcela konkrétní aktéry, pachatele i oběti,
kteří si často prohazují jednotlivé role. Přitom platí, že ani v moderní
společnosti si nemůžeme být svojí imunitou vůči čemukoli příliš jisti.

¹ Kniha zpracovává výsledky výzkumného projektu „Partnerské násilí: diferenciacie jeho podmínek, měření a hodnocení“, který podpořila v letech 2018–2021 Grantová agentura České republiky (18-23940S).

Kapitola 1

PARTNERSKÉ NÁSILÍ JAKO PŘEDMĚT TEORETICKÉHO ZÁJMU A EMPIRICKÉHO VÝZKUMU

Martina Novopacká, Zuzana Podaná, Viktorie Paloušová

Násilí v partnerském vztahu je velmi závažným společenským jevem, který ohrožuje ženy, muže i děti po celém světě. Dle *Mezinárodního výzkumu násilí na ženách* z roku 2003 zažilo během svého života některou z forem násilí ze strany partnera 36 % českých žen (Pikálková 2004). V pozdějším reprezentativním šetření na českých mužích uvedlo celoživotní zkušenost s fyzickým násilím ze strany partnerky 10 % dotázaných (Buriánek et al. 2014). Přesto byl tento fenomén v minulosti tabuizován a považován za záležitost ryze soukromou. Jako celospolečenský problém vyžadující komplexní odezvu začal být i ve vyspělých zemích chápán až v posledních desetiletích. Lze poznamenat, že dnes se tomuto tématu věnují nejen zainteresovaní odborníci, ale čím dál více se jeho existence dostává i do povědomí veřejnosti.

V České republice se začali věnovat tématu domácího násilí odpovědní aktéři až po roce 1989 v rámci řešení řady nových sociálních otázek. Za rozšířením zájmu o tuto problematiku však stály především rychle vznikající neziskové organizace, které se snažily o osvětu, o potírání mýtů spojených s percepcí domácího násilí, ale také o změnu legislativy, k níž posléze postupně docházelo. Ruku v ruce s tím se rozvíjely výzkumné aktivity a základní teoretická reflexe. V úvodu naší knihy můžeme základní východiska stručně připomenout.

Domácí násilí představuje natolik vrstevnatý problém, že samotná terminologie se ve studiích značně liší. Násilí v rodinných vztazích v sobě může zahrnovat jakékoliv násilné projevy v rámci domácnosti, a to včetně násilí na dětech, seniorech, mezi sourozenci či na domácích zvířatech.

Partnerské násilí můžeme definovat jako: „Jakýkoliv výskyt ohrožujícího chování, násilí nebo zneužití (psychického, fyzického, sexuálního, ekonomického nebo emocionálního) mezi dospělými osobami, které jsou nebo v minulosti někdy byly intimními partnery, a to bez ohledu na pohlaví“ (Matoušková 2013).

Názor, podle kterého se partnerské násilí týká pouze mužů jako pachatelů a žen jako obětí, se v konfrontaci s výsledky empirických

výzkumů, jež doložíme vzápětí, dlouho neudržel. Přesto se zkoumání často zaměřuje především na partnerské násilí páchané muži na ženách. Abychom se takovému omezení vyhnuli, neomezovali jsme se ani v předchozím výzkumu pouze na partnerské násilí páchané muži (Buriánek et al. 2014). Vycházíme z toho, že velká část násilného jednání může probíhat vzájemně mezi oběma partnery a že zcela asymetrické podoby ve smyslu absolutní dominance jednoho článku dyády jsou vzácnější (i když většinou také nejzávažnější). Z povahy věci plyne, že problém nemůžeme nahlížet pouze z pohledu jednotlivce, že vždy půjde o určitou konfiguraci pozic v páru.

12 | Zaměřujeme se nicméně pouze na heterosexuální partnerské dvojice. Zároveň plně chápeme, že také partnerské násilí v homosexuálních párech si vyžaduje zvláštní pozornost.

1.1 Znaky partnerského násilí

Partnerské násilí je v mnoha ohledech specifické – odehrává se v soukromí, pachatelem je oběti blízká osoba a násilné chování je dlouhodobé a opakované (Vargová et al. 2008). Zmíněná specifika společně s dalšími vedou k vysoké předpokládané latenci tohoto jevu. Policie (a další orgány trestní justice) se kvůli tomu dozví pouze o nepatrném množství případů, a to především kvůli nezájmu okolí a neochotě či neschopnosti oběti situaci řešit, ať už na základě studu, sebeobviňování, strachu o svoji osobu (případně o osud dětí), ekonomické situace apod. (Roubalová et al. 2019).

Mezi dalšími charakteristikami partnerského násilí se často uvádí jasné rozdělení rolí (na oběť a pachatele) a stupňování násilí (Martinková et al. 2014). Ne vždy však musí partnerské násilí naplňovat všechny uvedené znaky. Některé jsou v akademickém prostředí stálými předměty diskuze. Například Čírtková, Žukov a Ptáček (2010) se domnívají, že stupňování násilí nelze považovat za znak, který by partnerské násilí definoval, ale že se jedná spíše o jeden z rizikových faktorů, které jsou jeho součástí. Také jasné rozdělení rolí mezi pachatelem a obětí není ve světle některých výzkumů zcela samozřejmým předpokladem. V posledních letech jsou tedy definice partnerského násilí opatrnější a neomezují se pouze na uvedené znaky.

Formy a následky partnerského násilí

Při představě partnerského násilí se nám nejspíše vybaví především fyzické útoky jednoho partnera na druhého. Násilí v partnerském vzta-

hu však může nabývat více forem. Některé z nich jsou hůře zjištělné, a tedy i obtížněji řešitelné. Literatura zpravidla odlišuje čtyři formy partnerského násilí, a to fyzické násilí, psychické násilí, sexuální násilí a ekonomické násilí (např. Flury et al. 2010; Ševčík a Špatenková 2011; Voňková a Huňková 2004).

Fyzické násilí zahrnuje bití, kopání, škracení, házení věcí, strkání, vyhrožování zbraní a další projevy, jež mají za účel oběť zranit, poškodit, vystrašit či jí způsobit fyzickou bolest.

Psychické násilí obsahuje pronásledování, slovní útoky, sociální izolování, nepřiměřenou žárlivost, ponižování, zesměšňování, citové vydírání, používání nátlaku či vyhrožování apod.

Sexuální násilí je chápáno jako nedobrovolný sexuální kontakt jakéhokoliv druhu či jako jakákoliv situace, ve které je oběť nucena podílet se na sexuálních aktivitách, které shledává jako nepříjemné, násilné, ponižující či nebezpečné.

Ekonomické násilí zahrnuje především zamezování přístupu k rodinným či vlastním financím, odepírání zaměstnání apod.

Jelikož je partnerské násilí zpravidla dlouhodobé, následky pro oběť jsou často velmi závažné. V mnoha případech dochází k fyzickému poranění, které může vyžadovat náročnou lékařskou péči (McCart et al. 2010). Oběť partnerského násilí se mnohdy cítí v podřadném postavení, což může způsobit pocity bezmocnosti, apatie či deprese (Shnabel a Nadler 2008). Mezi dlouhodobé následky partnerského násilí pro oběť dále řadíme sebeobviňování a bagatelizaci újmy, snížené sebevědomí, stud, strach o život (svůj a svých dětí), nedůvěru ve vlastní schopnosti apod. (Čírtková 2014; Kacafírková 2002).

1.2 Rizikové faktory a prediktory výskytu partnerského násilí

Mýty o tom, že partnerské násilí se týká pouze některých skupin populace, jsou již považovány za překonané. Přesto se ve studiích opakovaně objevuje řada rizikových faktorů viktimizace i páchání partnerského násilí, díky kterým lze považovat některé skupiny osob za ohroženější viktimizací, případně náchylnější k páchání násilí. Jako rizikový se ukazuje být **mladší věk** (Pikálková et al. 2015; U.S. Preventive Services Task Force 2004), **nižší socioekonomický status** (Aldarondo a Sugarman 1996; Field a Caetano 2004; Pikálková et al. 2015; Raphael 2001), **předchozí zkušenost s viktimizací** (Aldarondo a Sugarman 1996; Bybee a Sullivan 2005; Widom et al. 2014) či **užívání alkoholu a jiných návykových látek** (Andrews et al. 2000;

Field a Caetano 2004; Testa et al. 2012). Mezi další rizikové faktory řadíme napětí a stres ve vztahu (Gelles a Straus 1988), frustraci, naučené vzorce a modely chování z rodiny či zdravotní indispozice (Ševčík a Špatenková 2011).

14 | Zmíněné a další prediktory páčání či viktimizace partnerského násilí jsou opakovaně testovány, častokrát ovšem s rozporuplnými výsledky. Například věk či kohabitační status partnerů jako prediktor partnerského násilí řada studií nepotvrdila (Jewkes 2002). Obecně lze poznamenat, že rizikové faktory se liší napříč společnostmi, ale často i uvnitř společnosti samotné, a nelze je tedy chápat jako všeobecně platné. Některé ukazatele (jako je nízký socioekonomický status či užívání alkoholu) se však opakovaně potvrzují (tamtéž). Podle Kristin L. Andersonové je navíc nutné blíže se zaměřit na rizikové faktory a prediktory násilného chování z pohledu genderu. Například příjem může sloužit jako prediktor násilného chování u mužů, ale u žen již neplatí. Je proto třeba tyto vztahy dále zkoumat (Anderson 1997).

1.3 Teorie vysvětlující příčiny partnerského násilí

V době sílící reflexe partnerského násilí jakožto celospolečenského problému se začaly objevovat také teorie usilující o vysvětlení jeho příčin. Odpovědi na otázku původu násilí v partnerském vztahu se lišily podle jednotlivých oborů, v jejichž rámci bylo násilí zkoumáno. **Biologicko-genetický model** byl záhy po svém vzniku považován za překonaný, neboť hledal příčiny násilného chování v biologických předpokladech jedince, jako je například hladina hormonů v jeho těle. **Psychologický (individualistický) model** se snažil vypátrat příčiny především v osobnosti pachatele, kterého chápe jako jedince s narušenou osobností. **Sociokulturní model** hledal původ násilí především ve vztahu ke společenskému uspořádání (postavení a fungování partnerského vztahu ve společnosti). Výskyt partnerského násilí je navázán na takové jevy, jako jsou sociální nerovnost, kulturní tradice, hodnoty a sociální normy v rodinných vztazích.

1.3.1 Psychologický (individualistický) model

Teoretická východiska, která se zaměřují především na osobnost pachatele, se pokouší vysvětlit příčiny partnerského násilí zejména osobnostními charakteristikami (agresivita, nízká sebekontrola) nebo

nezvládnutými stavy. Za spouštěče násilí tak považují psychické problémy pachatele napojené na rozličné psychické poruchy, deprese či alkoholismus (Pikálková 2004).

V literatuře je často zmiňováno **Duttonovo uspořádání hraniční osobnosti** (BPO – Borderline Personality Organization). Dutton (1995) propojuje nejisté vazby v rodině v dětství a dospívání s pozdějším pácháním násilí v partnerském vztahu. Muži pocházející z rodin s nejistými vazbami mají podle Duttona tendence vyhledávat intenzivní emocionální vazby v partnerském vztahu. Ty jsou však doprovázeny pocitem nejistoty a nedůvěry k partnerovi, což následně vede k nespokojenosti ve vztahu a násilnému chování. Duttonova teorie však naráží na nedostatečnou empirickou evidenci a nebyla důsledně testována (Bell a Naugle 2008).

| 15

Podle **teorie sociálního učení**, kterou poprvé představil psycholog Albert Bandura (Bandura 1973), vznikají předpoklady k páchání partnerského násilí již v útlém věku, a to skrze napodobování vzorců v rodině, v níž jedinec vyrůstá (Mihalic a Elliott 1997). Bandura odstupuje od biologického chápání chování člověka jako souboru vrozených předpokladů, naopak ho vidí jako výsledek kognitivních procesů (Bandura 1973). Domácí násilí je tak v rámci tohoto schématu chápáno jako důsledek transgeneračního přenosu vzorců násilného chování (Halford et al. 2000; Miller-Perrin et al. 2018).

Oběti i pachatelé partnerského násilí dle této teorie zažili domácí násilí buď na vlastní kůži či jako svědci v dětství či v průběhu dospívání. Tato zkušenost může vést k vypěstování tolerance k násilí v rodině a následné imitaci vzorců násilného chování (tzv. modelování). V situaci, kdy se jeden z rodičů dopouští násilného chování a druhý se mu podřizuje, tak dochází k vysledování vzorce takového chování. Dítě se následně identifikuje s jedním z rodičů a v budoucnu přijímá násilí jako jednu z variant řešení konfliktních situací. Zatímco chlapci často imitují chování otce, dívky se později staví do role oběti a ve vztazích si volí násilné partnery (Mihalic a Elliott 1997).

Pouhé vypořizování násilných vzorců k pozdější násilné kariéře však nestačí. Přihlížející dítě musí dojít k závěru, že násilné chování je nějakým způsobem pozitivně odměňováno (například násilím získal chtěnou věc). Jinými slovy, pokud po použití násilí následuje nějaký pozitivní stimul, je pravděpodobné, že takové chování bude opakovat ve snaze dosáhnout stejného výsledku. Důležitým poznatkem je však podle Bandury fakt, že vnímaná odměna nemusí být přímá. Pouhé vypořizování pozitivních či negativních důsledků násilného chování může mít vliv na to, zda se jedinec v budoucnu bude dopouštět násilného chování (či se stane jeho obětí) (Leve et al. 2015).

Předpoklady této teorie byly potvrzeny řadou studií, které ukazují, že zkušenost s domácím násilím v dětství (ať už přímá či zprostředkovaná) může úzce souviset s pácháním či viktimizací partnerským násilím (Leonard a Senchak 1996; Shook et al. 2000; Straus et al. 1980; Widom a Wilson 2015). Některé výzkumy doplňují, že přítomnost domácího násilí v rodině více ovlivňuje dívky, které si do svého budoucího života nesou závažnější následky. Jsou méně často šťastně vdané, ve větší míře zažívají násilí v partnerském vztahu a někdy dokonce tyto vzorce v pozdějších partnerských vztazích vyhledávají (Mihalic a Elliott 1997).

16 | Nicméně ani teorie sociálního učení se nevyhnula kritice. Napadána je zejména neschopnost vysvětlit partnerské násilí u jedinců, kteří žádnou předchozí zkušenost s násilím v rodině nepotvrdili. Stejně tak není schopna vysvětlit absenci partnerského násilí těch, kteří sami byli obětí domácího násilí v rodině, kde vyrůstali, nebo jeho svědkem (Rosenbaum a O'Leary 1981).

1.3.2 Sociokulturní teorie

Feministické teorie

Feministický model chápe násilí ve vztazích jako následek nerovného postavení žen a mužů ve společnosti. Propojuje tolerantní postoje mužů k projevům domácího násilí s reálným pácháním násilí na partnerce (Herzog 2007). Patriarchální společnosti se dle feministické teorie snaží v mužích i ženách internalizovat jisté role, které vytvářejí a udržují mužskou dominanci v rodině a ve společnosti celkově (Messerschmidt 2007; Morris a Gelsthorpe 1991). Tyto sociálně definované genderové role mohou vést k páchání násilí mužů na ženách (Dobash a Dobash 1997). Násilí je v tomto pojetí nástrojem nadvlády muže nad ženou.

Přestože řada výzkumů potvrdila již zmíněný vztah mezi patriarchálními vzorci a tolerantním postojem k partnerskému násilí (Dobash a Dobash 1997; Leonard a Senchak 1996; Smith 1990; Sugarman a Frankel 1996), existuje nezanedbatelný počet studií, které žádný takovýto vztah neprokázaly (Coleman a Straus 1986; Dutton 1995). Některé studie dokonce identifikovaly menší výskyt partnerského násilí v rodinách, jež zastávají tradiční patriarchální vzorce (Campbell 1992; Sorenson a Telles 1991). Feministický model je navíc kritizován za to, že nedokáže vysvětlit případy partnerského násilí, kde je pachatelem žena, násilí ve vztazích homosexuálních párů či situace, kde

nelze jasně identifikovat oběť a pachatele (Goodyear-Smith a Laidlaw 1999; Holtzworth-Munroe 2005; Medeiros a Straus 2007).

Kritikové dále uvádějí, že přestože v západních společnostech pozorujeme poměrně široké snahy o genderově rovné nastavení společnosti, feminističtí teoretikové tyto trendy dostatečně nereflektují (Haj-Yahia 1997; Sugarman a Frankel 1996). Navíc rozdělení genderových rolí v dnešní společnosti nelze považovat za jednoduše dichotomické, jako tomu bylo v 70. letech, kdy feministické teorie vznikaly. Pojetí genderu je dnes natolik heterogenní a komplexní, že již nemůže sloužit jako jednostranné vysvětlení příčiny páchaní partnerského násilí (Herzog 2007). Pokud tedy vysvětlujeme partnerské násilí patriarchálním uspořádáním společnosti, měli bychom ho vnímat jako jeden z potenciálních faktorů, nikoliv jako přímý prediktor násilného chování (Dixon a Graham-Kevan 2011).

| 17

Teorie sociální směny/sociální kontroly

K teoriím, které se snaží vysvětlit příčiny partnerského násilí (a domácího násilí obecně), se řadí také teorie sociální směny. Ta chápe jedince jako racionální bytost snažící se maximalizovat sociální zisk a minimalizovat sociální ztráty. Tímto vodítkem se poté aktéři řídí v sociálních interakcích (Gelles a Straus 1988). Při vyhodnocování trajektorií svého chování se tudíž řídíme sociální kontrolou, která může být formální i neformální a naše jednání sankcionuje (ve směru pozitivním i negativním). Formální kontrola představuje právní a politický rámec vynucování konformity. Neformální sociální kontrola se typicky projevuje negativní reakcí blízkého okolí (odsuzování, pomluvy, zesměšňování apod.)². Formální sociální kontrola má za úkol zastrašit jedince před pácháním násilí. Násilná osoba dle pravidel sociální směny zvažuje (smlouvá), jak je pravděpodobné, že bude chycena či potrestána a případně jak závažný trest by jí hrozil. Pokud jedinec nevnímá rizika potrestání jako závažná, je pravděpodobnější, že se partnerského násilí bude dopouštět. V rámci neformální sociální kontroly potom zvažuje reakci bezprostředního okolí. Tam, kde úzké sociální vazby chybí, či v kruzích, kde je násilné chování společensky přijímáno, je deviantní chování častější. Kombinace silné sociální

2 Specifickým fenoménem se v tomto prostoru stává nedostatek pozitivních sankcí: to, že se partneri k sobě chovají slušně a s respektem, okolí většinou nikterak neodměňuje. Z hlediska jednotlivce je takové chování výhodné, pokud garantuje harmonický a/nebo trvalý vztah (tématu lásky a uznání se dotkneme v kapitole 4). Význam formálního ocenění na místním úřadě k výročí „zlaté svatby“ zřejmě není radno přeceňovat.

kontroly a vysoké ceny deviantního chování obvykle vede k tomu, že se jedinec rozhoduje hrát podle pravidel, neboť případné deviantní chování nevyhodnotil jako „výhodné“ (Miller-Perrin et al. 2018).

18 | Jelikož však ve společnosti po dlouhou dobu přetrvával názor, že domácí násilí je záležitostí soukromou, sociální kontrola i vnímaná sociální ztráta může být vnímána jako nižší, ve srovnání například s násilím páchaným na cizích osobách (Gelles a Straus 1988). Různé násilné projevy jsou považovány za tolerované, pokud se odehrávají v rodině (např. facka, dětský výprask apod.). Přitom stejné projevy by na cizích lidech byly považovány za neakceptovatelné. Společenská tolerance některých projevů násilného chování v rodině však může přispět k tomu, že sociální ztráta spojená s násilným chováním ve vztahu je pachatelem vyhodnocena jako nízká. Úkolem společnosti je tak zvyšovat náklady a snižovat zisky páchaní domácího násilí. To zaručíme například zvyšováním osvěty (zaměřené na posilování neformální kontroly), zpřísnováním trestů za trestné činy domácího násilí (posilování formální kontroly) apod. Se zvyšujícími se náklady partnerského násilí pak bude klesat jeho prevalence (Miller-Perrin et al. 2018).

Jsou jednofaktorové teorie vysvětlující partnerské násilí dostatečné?

Zmíněné teorie nahlíží na problém partnerského násilí z jednofaktorové perspektivy. Tento přístup je v dnešní době kritizován na základě analytických výstupů, neboť se ukazuje, že nezachycuje tento jev v celé jeho komplexnosti. Partnerské násilí tedy již nelze chápat jako jednostranný problém s jasně vymezenou příčinou, motivem a strukturou. Naopak je třeba jej považovat za multifaktorový fenomén zahrnující jak pohled oběti, tak pohled pachatele (Johnson 2006; Vargová et al. 2008).

Model původu a situace

Snahu o rozšíření teorie sociálního učení představili autoři Riggs a O'Leary (1989, 1996). Při vysvětlování příčiny násilí v partnerském vztahu se neomezují pouze na zkušenost s násilím v dětství (faktor původu), ale navíc přidávají faktor kontextu/situace. Předpokládají, že tyto dva prediktory spolu souvisí a mají mít významný vliv na osvojení a následné udržování násilných vzorců. Faktor **původu** tedy například zahrnuje předchozí (přímou či zprostředkovanou) zkušenost s agresivním jednáním v rodině nebo vyrůstání v prostředí, kde je násilí spo-

lečensky přijatelným prostředkem k řešení konfliktu. Vedle toho zahrnuje faktor původu také osobnostní charakteristiky typu vznětlivost či sklon k agresi. Obecně se tedy jedná o sadu sociálních a individuálních předpokladů, které pomáhají rozhodovat o tom, zda se z jedince stane násilník, či ne. Doplňující komponentou jsou **situační faktory**, které vytváří patologické prostředí pro páčání násilí. Může se jednat o konflikt, užívání návykových látek, problém ve vztahu apod.

Autoři tohoto modelu se domnívají, že interakce mezi zmíněnými faktory ovlivňuje intenzitu jednání a následně rozhoduje o tom, zda mezi partnery k násilí dojde, nebo ne. Tento model byl ověřen výzkumem, kdy se potvrdilo, že faktory původu (zkušenost s násilím v podobě viktimizace ze strany rodičů, svědectví či páčání, a/nebo tendence k agresivnímu jednání a tolerantní postoje k násilí) se ukazují být prediktory pozdějšího násilí ve vztahu podobně jako situační faktory (konflikt ve vztahu či problémy s alkoholem) (Riggs a O'Leary 1996; White et al. 2001).

| 19

Ekologický model

Jedním z nejčastěji zmiňovaných multifaktorových přístupů je Duttonův model nazývaný také jako ekologický model (Dutton 1995). Zahrnuje čtyři roviny zdrojů a příčin partnerského násilí, které vzájemně propojuje (Ševčík a Špatenková 2011). Jedná se o roviny makrosystému, exosystému, mikrosystému a ontogenie.

Makrosystémová rovina představuje kulturní úroveň a hledá příčiny partnerského násilí v hluboce zakořeněném patriarchálním uspořádání společnosti. **Exosystémová rovina** znázorňuje sociální okolí (formální i neformální sociální struktury), které nějakým způsobem ovlivňují chování jednotlivce. Tato rovina propojuje rodinu s makrosystémem. Mezi exosystémové příčiny vedoucí k páčání partnerského násilí řadíme nezaměstnanost, chudobu, nedostatečný přístup k prostředkům, nižší úroveň vzdělání apod. Exosystém neslouží pouze jako generátor spouštěčů násilného chování, ale může také fungovat jako jeho tlumič. Rodinná jednotka je v tomto schématu znázorněna jako **mikrosystém**. Uvnitř tohoto mikrosystému mohou vznikat různé situace, které vedou k výskytu násilného chování. Vzhledem k tomu, že se násilí odehrává v soukromí domovů, jsou zde omezeny možnosti sociální kontroly. V **ontogenické rovině** pak hledáme příčiny partnerského násilí v individuálních vlastnostech původce i oběti partnerského násilí a v jejich vzájemné interakci. Násilí je v ontogenické rovině naučeným způsobem řešení konfliktů (Ševčík a Špatenková 2011).

1.4 Typologie partnerského násilí

Snahy o operacionalizaci partnerského násilí jako multifaktorového problému vyústily také v rozlišení jednotlivých typů násilí (Johnson 2006; Johnson a Ferraro 2000), kdy klíčovým faktorem je motivace pachatele:

1. **Situační (běžné) párové násilí** představuje schéma, kdy násilí ve vztahu není používáno jako nástroj kontroly jednoho partnera nad druhým. Jedná se spíše o násilné projevy v afektu, v rámci konfliktní situace. U tohoto typu násilí může dojít k eskalaci, ale není tomu tak vždy. Jedná se spíše o opakující se problém s agresivitou u jednoho, ale i u obou partnerů. Může představovat nepřilíš vážné agresivní epizody, ale také velmi závažné projevy.
2. **Intimní terorismus** je chápán jako prostředek k získání moci či kontroly jednoho partnera nad druhým, za použití psychického, fyzického či emocionálního násilí. Na rozdíl od párového násilí mnohem více eskaluje v čase. Intimní terorismus může vést k velmi závažným následkům, tím spíše pokud je násilí v páru páčáno vzájemně. V literatuře můžeme dohledat dva podtypy intimních teroristů (Holtzworth-Munroe a Meehan 2004; Holtzworth-Munroe a Stuart 1994). Prvním typem je tzv. **závislý intimní terorista**. Takovou osobu žene touha po emocionálním připoutání se k partnerovi. Násilí je provokováno právě silnou citovou vazbou a žárlivostí, nikoliv charakterem násilné osoby (v běžném životě se násilí vůbec dopouštět nemusí). **Antisociální intimní terorista** je naopak násilný i mimo partnerský vztah. U obětí intimního terorismu stoupá riziko fyzické újmy a probíhající násilí mívá spíše kontinuální charakter (s menší pravděpodobností, že ustane, ve srovnání s ostatními typy).
3. **Násilný odpor** popisuje typ násilí, které je vyvoláno v sebeobraně jako reakce na intimní terorismus. Osoba, která se dopouští odporu, se snaží zabránit dalšímu násilí.

Jednotlivé typy násilí mohou mít různou frekvenci výskytu a mohou obsahovat široké spektrum projevů (od těch mírných, až po velmi závažné násilné projevy, jako je např. vražda partnera). Zároveň mají odlišné příčiny, různé vývojové trajektorie a následky, a vyžadují tedy odlišné modely pro jejich pochopení a interpretaci.

V původní Johnsonově typologii figuroval ještě čtvrtý typ, a to **vzájemná násilná kontrola**, který označoval patologii v páru, kde jsou oba z partnerů násilní a snaží se sebe navzájem ovládat či kontrolovat. V pozdějším výzkumu se však nepodařilo zachytit dostatečné množství takovýchto případů a celkově si tento typ našel mnoho kritiků, a pro-

to Johnson později pracoval pouze se zmíněnými třemi kategoriemi. Johnson považuje za stěžejní, abychom na výsledky šetření násilí ve vztahu nahlíželi prizmatem uvedené typologie, neboť chápání partnerského násilí jako jednotného projevu může vést k mylným závěrům. Při studiu partnerského násilí musíme mít neustále na paměti, že existuje více než jeden typ partnerského násilí a stejně tak se různí typy násilných osob. Výzkumy partnerského násilí by se neměly zaměřovat pouze na projevy násilného chování, ale měly by zkoumat také míru mocenské kontroly jako další dimenzi partnerského násilí (Johnson 2006).

Johnsonova typologie se u odborné veřejnosti těšila velké pozornosti, neboť upozorňovala na duální povahu partnerského násilí a začala být používána jako rámec pro debaty o symetrii a asymetrii v páčání partnerského násilí. | 21

1.5 Genderová symetrie a asymetrie v partnerském násilí

Jedním z často zmiňovaných znaků partnerského násilí je asymetrie mezi partnery a jasné rozdělení rolí na oběť a pachatele, kdy v literatuře a výzkumech se nejčastěji setkáváme s pojetím partnerského násilí jako násilí na ženách páchaném muži. Předpokladem je převaha moci jednoho partnera nad druhým, jež je násilným chováním upevňována (Abrar et al. 2000; Dobash a Dobash 1997). Pokud se násilí dopouštěla žena, pak to bylo často interpretováno jako nutná sebeobrana, odplata či snaha o zabránění dalšího útoku (Dasgupta 2002; Dixon a Graham-Kevan 2011; Straus 2009). Jak si ale vykládat vztahy, kde ženy napadají nenásilné muže (či případně násilné ženy v homosexuálních párech) či kde se partneři napadají navzájem?

Pokud se v popisu násilí v partnerském vztahu zaměříme na situaci v páru, tj. nejenom na násilí na ženách, můžeme zkoumat genderovou symetrii či asymetrii násilí a také jednosměrnost či vzájemnost páčání partnerského násilí. **Symetrií** partnerského násilí chápeme přibližně stejný výskyt páčání fyzického násilí (bez sexuálního motivu) u žen a mužů na svých protějšcích (Straus 2011). Vedle symetrie lze zkoumat také **vzájemnost (reciprocitu)**, která odkazuje na páčání násilí oběma partnery v rámci jednoho páru. Symetrie může převládat v rovině obecné populace, ale na individuální úrovni párů se nemusí zároveň jednat o násilí vzájemné (tamtéž).³

³ Například v jednom výzkumu párů se může ukázat, že 12 % žen a 12 % mužů uvedlo, že se dopouští partnerského násilí, avšak při zkoumání individuálního páru